

**ЕТНОЛОЖКОТО ИЗСЛЕДВАНЕ КАТО *ANTHROPOLOGY*
AT HOME – АСПЕКТИ НА ПРЕВОДА НА КУЛТУРА**

Меглена Златкова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**ETHNOLOGY AS *ANTHROPOLOGY AT HOME* –
SOME ASPECTS OF THE TRANSLATION OF CULTURE**

Meglana Zlatkova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The paper presents the problems of translation of national ethnology in Bulgaria into new anthropological paradigms, based on cases in the 1990s. The anthropological fieldwork and analysis are based on cultural relativism and translation. The paper discusses the problems of the translation of culture on three levels – as a paradigmatic change, as a methodological change and as “discovering research” problems in the dialogical situation of the transition to a post-socialist society. This transition is summarized by the concepts of national ethnology and anthropology at home.

Key words: ethnology, anthropology, research methodology, translation, culture

Антроположкото и етноложкото изследване са насочени към емпиричното изучаване на „другия“ и представяне на познанието за него пред различни публики, като се релативизират контекстите.

Настоящият текст представя някои от проблемите на превода в специализираното поле на етнологията като превод на култура и нейните интердисциплинарни взаимодействия. Използвам „превод на култура“ в два аспекта: етнологията, от една страна, е наука за изучаване на културата на „другите“ групи и общности, а от друга страна, представянето на етноложкото познание е културен превод. Т.е. преводимостта на културата е предпоставка за използване на етноложкия подход и методи. Въпросът, на който ще се търси отговор тук, е как се случват някои от етноложките преводи и преводите на самата етноло-

гия в контекста на преход от обществото на социализма към обществото на постсоциализма в България, на „разрушаването на порядъка“¹, на „смяна на парадигмите“ (Живков 1994) в България. В условията на променената политическа граница между „ние“ и „другите“ в началото на 90-те години на XX в. етнологията, освен че се институционализира като многообразие от научни подходи, активно се „самопревежда“ – концептуално, понятийно и като научноизследователска проблематика при срещата ѝ с антропологията (в двата варианта – културна и социална). Текстът дискутира някои от аспектите на превода на култура в трансформиращото се научно поле на етнологията, етнографията, фолклористиката и антропологията в България в контекста на промяна на обществото на социализма в постсоциалистическо. Използвам противопоставянето на етноложкото изследване и концепцията за *Anthropology at Home* за очертаване на парадигмалните (идеологически), методологическите и изследователските опити да се релативизира и диалогизира за-пред-другите национално ориентираната научна традиция до 1989 г. в България. В този смисъл дискусиата за *Anthropology at Home*, или *домашна антропология* (Джаксън 1987), е подход за самоизучаване и себеописание на т.нар. малки нации или малки култури и като критика към хегемонията на англосаксонския модел на колониалната антропология и конструирането на „новия туземец“ като обект на изследване.

Поводът за този текст е честването на четиридесетгодишнината от началото на филологическото образование в Пловдивския университет. Половината от тези години са свързани и с развитието на етнологията в нейния специфичен „пловдивски модел“ (Кръстанова, Шнигер 2014). Позицията ми към проблема е авторефлексивна: от една страна – като възпитаник на специалността, а от друга – като изследовател на съвременни проблеми на градската култура, които се нуждаеха от своето формулиране, превеждане и именуване.

През 1992 г. във Филологическия факултет се приемат първите студенти в специалностите „Българска филология и етнология“ и „Английска филология и етнология“, а проектът за тяхното обучение е на проф. Тодор Иванов Живков². Моделът на етнологията в Плов-

¹ Т. Ив. Живков пише, че „науката в крайна сметка затова е наука, защото може да нарушава и разрушава зададената парадигма особено тогава, когато тя е наложена по ненаучен път“ (Живков 1996а: 15).

² Основанията за връзките на етнологията с филологията (структуралистски, семиотичен, интерпретативен подход) и социологията (социално-антропологическият подход на англосаксонския свят), както и отношенията с историята Т. Ив.

дивския университет се основава на разбирането на Живков и неговия екип, че тя трябва да се развива като социална наука³, в сътрудничество със социологията, но със сериозната лингвистична подготовка и културологичния хоризонт, който дава обучението по различни езиковедски и литературоведски дисциплини. В онзи ранен етап бъдещите етнологии бяха насочени в две парадигми – динамично променящата се българска, която беше близка до френската и немската, и англосаксонската, която трябваше да развиват студентите, обучавани в специалността „Английска филология и етнология“. Поради липсата все още на преводимост между различните научни школи и поради различието в книгите, които можехме да четем тогава като студенти, се оформиха различни етнологии – европейската етнология, в която се включва и традицията на бившия социалистически свят, и англосаксонската антропология⁴. Впоследствие този проект за хибридноста на специалността беше сменен (поради законодателни промени във висшето образование) и през 1998 година беше приет първият випуск от самостоятелната специалност „Етнология“, която се развиваше в изключително динамичната и диалогична ситуация на „роенето“ на науките, на търсенията на идентичност и имена, които да назоват и опишат промените, настъпващи в българското общество.

Въпреки голямото разнообразие на школи, насоки, виждания за етнологията и антропологията, на които тук няма да се спирам, свързващата нишка е холистичността на антропологията/етнологията, интересът ѝ към другостта и емпиричният характер на теренното изследване. След повече от стогодишно развитие като наука етнологията в България в нейните варианти на фолклористика и етнография през 90-те години на XX в., попадайки в диалогичната научна ситуация на

Живков по-късно развива в статии и книги (1996а, 1996б, 2000). Извън текста ще остане специфичният път на развитие и превръщането на „етнография“ в етнология“ в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Обширен преглед на проблема прави Иваничка Георгиева (Георгиева 2010). Студията е публикувана в едно и също издание едновременно на български и английски език с едно и също заглавие, което е само на английски език.

³ През 1995 година се открива специалността „Социология“ и се оформя катедра „Етнология и социология“. Учебните планове на двете специалности са съобразени със специфичната интердисциплинарност на академичното поле на Пловдивския университет.

⁴ За някои аспекти от университетското обучение по етнология през 90-те години на XX в. вж. Ганева-Райчева 1997.

обмен на идеи и съвместни изследвания, беше наречена от „западните“ изследователи „местна етнография“. Разбирането на научните традиции на „местните национални етнологии“ и превеждането им на антроположки (най-често английски) език е интересен, сложен и дълъг процес на превод на култура, на променящ се модел на обществото. Той винаги остава незавършен поради незавършеността на прехода и кодификацията на имената, чрез които обществото ни се самоописва, самоназовава и самопредставя, след като „старата марксистко-ленинска парадигма“ е неработеща и дори срамна.

След 1989 година бившата социалистическа Европа става „Другата Европа“ и интересът на антрополозите от Западна Европа и САЩ се насочва към изучаване на тези нови хора⁵. След първоначалното опиянение от работата със западни колеги, от достъпа до доскоро труднодостъпни книги и издаването на съвместни публикации сред специалистите настъпва и разочарованието, че те са поставени в ситуация на *local ethnographers*. В теренната антроположка практика на колониалната антропология изследователите работят съвместно с местни хора, неспециалисти, носители на локалното знание, които помагат на антрополога при общуването му с хората от изследваната култура. Те събират емпирични данни от терена, но не правят интерпретации на информацията. Различните контексти, в които се развиват етнологията и антропологията и в които се създават терминологията и статутът на изследователя, са определящи за понякога безкритичното (Калб 2002) „превеждане“ на категориите, залегнали в западното антрополошко и източноевропейското етнологско знание. Казусът с първоначалното превеждане на *етнограф* с *ethnographer* поставя в неравноценна позиция специалистите от България, които вече са напреднали в научната си кариера и имат своите научни резултати и признание.

Това първоначално неразбиране е резултат от разнопосочното развитие и специфичните подходи на етнологиите на Централна и Източна Европа и тези на развитите индустриални и постиндустриални общества, както и различните теоретични модели за обществото, в които живеят тези „туземци“. Теориите на антрополозите се основават на модерното класово общество, с прозрачна социална структура, спрямо което се изучават обществата на „другия“ като различни. Този

⁵ Интересен анализ на концептуализирането и „превеждането“ на пост-социалистическите общества от антропологията от англосаксонски тип прави Дон Калб (Калб 2002), холандски антрополог с интерес към обществата в преход след социализъм на (Юго-)Източна Европа и Азия.

модел е адекватен и за повечето колониални култури, които са били изследвани. Постсоциалистическият туземец обаче живее във вариант на една мутирала модерност, както Андрей Бунджулов (Бунджулов 2003) определя обществото на социализма. След промените от 1989 г. започват процеси на първоначална социална стратификация, наследяване на мрежите на социалистическото общество и трансформацията им в периода на преход⁶. Моделът на нацията, който се дефинира чрез категориите „народ“, „народност“ и „етнос“, е интерпретативната рамка за изучаване на обществото, създадена през втората половина на ХХ век.

Етнологията в България се развива като наука след 1878 г. Тя е тясно обвързана с филологията и фолклористиката и с една много солидна събираческа традиция и етнографска работа. Усилията на всички учени, студенти, музейни работници и учители са насочени към това да се опише „старината“, която изчезва, да се отговори на нуждите на процеса на конструиране на модела на нацията чрез „народността“ и да се конструира моделът на „традиционното общество“, в което да се „вкорени“ новата модерна национална идентичност на държавата⁷. От друга страна, развиват се и самите полета етнография, фолклористика, но и антропогеография, етноботаника, етномузикология, фореματοлогия, пластичен фолклор и др. След 1944 г. това разнообразие от подходи е сведено до общата методология на етнографията, която се развива като историческа дисциплина. Филологическата традиция в изучаването на фолклора и старината се развива като фолклористика. Двата подхода се институционализират в рамките на БАН като два отделни института⁸. Това разделение съществува до 1989 г., след която българската етнология/етнография се оглежда и съизмерва със западноевропейската антропология, в чиято практика етнографията е теренното изследване и е само етап от работата на антрополога.

⁶ По-подробен анализ на трансформацията на мрежите на социализма в обществото след 1989 година е направен от авторския колектив на книгата „Мрежите на прехода. Какво всъщност се случи в България след 1989 година?“ (Чалъков, Бунджулов, Христов, Деянова, Николова, Деянов, Митев, Славенков, Симеонов, Чипев, Стойнев, Фелиси 2008).

⁷ Повече за развитието на етноложкото познание в България вж. Кръстанова 2003 и Папучиев 2012.

⁸ Етнографски институт с музей и Институт за фолклор. След реформи в системата на БАН през 2010 г. двата института бяха обединени в един общ Институт за етнология и фолклористика с етнографски музей.

Трансформира се не само етнологичното поле, но и биографичните траектории на специалистите – етнографи и фолклористи, които изразяват научната си идентичност като етнологи и антрополози, разработвайки нови проблематики. Специализацията по етнография в Софийския университет се трансформира в специалността „Етнология“ през 1994 г., през 1992 г. е разкрит Департаментът по антропология в Нов български университет, списание „Българска етнография“ започва да излиза с името „Българска етнология“ и др.

Възникнала като наука, която изучава старината, етнологията в България в различните ѝ варианти е насочена изначално към изучаване на собствената другост чрез конструиране на едно традиционно общество. Интерпретирането на емпиричните факти, наблюдавани на терен, е чрез сравнение с това минало, чрез търсене на генезис, процес, континуитет, т.е. чрез исторически подход. Изходната позиция е, че моделът на нацията е проектиран в собственото минало, а предметът на изучаване – традиционното общество и народът – може все още да бъде наблюдаван в променящото се българско село. Поради тази причина множество факти, наблюдавани и описани на терен, не са дефинирани като отделни научни проблеми. Такива са например етничното разнообразие в България, религиозното и религиозните общности, градските форми на културата, изразенията на политическото, всекидневният живот и др. След 1989 година реферативната рамка и методология на *Anthropology at Home* като описателен културен релативизъм се съвместява в българския вариант с холистичния позитивистичен характер на етнографията в България. Ефектът на тази методологическа промяна в научното поле може да се наблюдава като своеобразен „бум“ на изучаването на етничните общности и миграции (‘ethnic and migration studies’)⁹. Изследванията на всекидневието и концепцията за ‘anthropology of everyday life’¹⁰ се конструира при превода на етнология на съвременността¹¹, която работи с концепцията за култура на всекидневието в изследванията на българските етнографи и етнологи,

⁹ По-подробно за развитието на изследванията на етничните общности и групи вж. Кръстева съст. 1998а, 1998б, както и Елчинова 2009.

¹⁰ Тъй като целта на текста не е да изчерпи изследванията и изследователите, тук само ще спомена книгите на Радост Иванова (Иванова 1997, 2002, 2006), която публикува активно на английски език и по-скоро превежда от английски концепцията за култура на всекидневието.

¹¹ В ИЕМ и настоящ ИЕФЕМ към БАН съществува секция „Етнология на съвременността“, която има свой специфичен подход в интерпретацията на всекидневието чрез етнографския подход.

публикувани на английски език. Фолклористите откриват своите полета на изследване, като използват компетенциите си на „теренисти“ и „интрепретатори“ на фолклорни форми, които регистрират в културата на протеста на улицата през 90-те години, във вицовете, графитите, екстрасенсите и свръхестественото и др. Едновременно с тези търсения поради институционалната организация на центровете, които се занимават с етнология, в този период продължават изследванията, свързани с въпросите на нацията, националната култура, с използване на концепции като (национална, народностна) традиция.

Освен превода на култура, който се случва при „отварянето“ на национално ориентираната българска етнология към релативизирането на изследваните културни факти в ситуация на промяна, се осъществява и много интензивен превод на методологията след отпадането на доминиращия подход на марксистката идеология. Как се преживява тази ситуация едновременно и на преводи на култура, и на представяне на нашето пред чуждите, и на конструиране на нови изследователски проблеми и биографични избори? Това е интересен проблем, който заслужава прецизен анализ. Тук само ще поставя акцент чрез един конкретен пример на „превод от български на български“ тогава, когато вече има очертани полета и на етнологията, и на антропологията, но те тепърва трябва да се наситят със съдържание и биографично да се интериоризират чрез обучението и професионалните кариери на изследователите и студентите. Тодор Иванов Живков в едно свое интервю малко преди края на живота си (2001 г.) представя тази среща между антропологията и етнологията:

„Получава се нещо много особено и при контактите с чуждестранни колеги, дошли у нас. Разговаряме около час, на тях им е много интересно, тъй като си говорим за неща, които те не знаят, но най-накрая казват – да, но ние не искаме да правим теория. Искаме от вас емпиричен материал. А българската хуманитаристика има своите теоретични традиции, свои теоретични завоевания, които не са малко, тя е подготвена не от вчера за един потребен интеркултурен диалог – става дума за диалога между източноевропейската и западноевропейската традиция“ (Живков 2011: 36).

Промяната на парадигмата на националната етнология като *Anthropology at Home* е свързана с преосмисляне на методологията на теренното изследване¹², което е основен компонент от етнологиката

¹² В българската традиция е приет френският вариант на назоваване на теренното изследване – ‘terrain’.

знание. Това не е само терминологичен превод, а преосмисляне на методологията и принципите на конструиране на изследователския обект и целите на етноложкото изследване. В съществуващата до 1989 г. традиция се използва предимно предметното целеполагане, което се променя към проблемно ориентирано изследване. Този аспект от превода на методологията като културна промяна на очертаното научно поле няма да бъде разглеждан в детайли, но ще се акцентира върху някои индикатори за тази промяна чрез примери от въвеждане на антроположката терминология. Първите преводачи в този случай не са етнологите, а външни, макар и сродни на полето специалисти – философи, културолози и социолози. В том първи на *Идеи в културологията* могат да бъдат открити първите официално публикувани¹³ преводи на български език на антрополозите, наречени „полеви изследователи“¹⁴, като Франц Боас, Рут Бенедикт, Маргарет Мийд, Бронислав Малиновски, Радклиф-Браун и др. (Стефанов, Гинев, съст. 1990: 375, 392, 404). Техните теренни изследвания, наричани на английски *fieldwork*, най-често се превеждат като „полеви изследвания“ или дори буквално „полева работа“. За Радклиф-Браун се споменава, че „...е и първият професионален британски антрополог и че е ученик на Ривърс, който от своя страна е първият истински, независимо от медицинското си образование, „фийлдуркър“ – полеви изследовател“ (Стефанов, Гинев, съст. 1990: 404).

Основната, емпиричната част от „етнографската“ работа, наричана и *ethnography*, и *fieldwork*, е свързана с *културния шок* на антрополога, срещнал се с непознатата култура, който е част от методологията на изследването. В практиката на изследователските проекти и академичното обучение се въвежда и използването на приетия за основен метод в антропологията, свързан с името на Бронислав Малиновски

¹³ За „първите преводи“ на етноложки и антропологически текстове споделя Цветана Георгиева в предговора към антологията *АВС на етнологията*, I част: „Затворена в името *етнография*, нашата наука се ограничаваше в събирането на все още богатия в България емпиричен материал или в тясно националното му интерпретиране, подчинено предимно на тезите и концепциите на съветската етнографска школа. Тази ограниченост се опитахме да преодолеем чрез едно учебно помагало, наречено „Етнография за човека и обществото“, което бе публикувано на офсет в 1988 г. Излязло в странния тираж 500 екземпляра, то се изкупи буквално за половин час от книжарницата на университета и по странните абсурди на доскорошния ни живот не бе преиздадено“ (Георгиева 1992: 13 – 14).

¹⁴ За разлика от използвания термин „теренисти“ на български език.

*participant observation*¹⁵. Тук затрудненията са не само в превеждането на термина (най-често като *включено наблюдение* или като „наблюдение с участие“), но и в обосноваването на методологията как етнологът ще изгради критическа дистанция спрямо културата, която изследва и към която принадлежи, когато тя му е родна. Друг пример не само за превод, но и за релативизиране на метода е т.нар. *thick description*, преведен като „плътно описание“. Този метод, наречен *етнографско описание*, дълги години е основен за българската етнография, но е подчинен на предметно-обектния подход.

Последният казус, който ще представя, е пример за омонимия и нужда от културен превод. Той е от моя опит в полето на етносоциологията¹⁶ и две съвсем различни употреби на термина в зависимост от различните езици, на които се опитвах да намеря литература. В България етносоциологията най-често се интерпретира като социология на етничните общности и често се препокрива с етнопсихологията. Този подход наследява дефинирането на задачата на етносоциологията в Съветския съюз като изследване на „етничното в социалното и социалното в етничното“ (Арутюнян и др. 1984: 7). Георги Фотев очертава полето на етносоциологията от „феноменологично-конституivistка гледна точка“, като „едно изследване в полето на етносоциологията на онези нагласи в жизнения свят на един или няколко етноса, които позволяват да се изгражда светът на социетарното“ (Фотев 1994). През същата година и Тодор Иванов Живков очертава етносоциологическия подход като изследване на етничните измерения на социетарното и най-вече изследване на институциите, където се открояват структурите и взаимодействията между споменатите вече етнично и социетарно (Живков 1994: 127).

От друга страна, използването на термина на френски (*‘ethnosociologie’*) или на английски (*‘ethnosociology’*) препраща по-скоро към франкофонската традиция на Марсел Мос и по-късно на Пиер Бурдийо, която е насочена към изучаване на механизмите на социално взаимодействие в областта на т.нар. икономическа етнология, основана на изследванията на дарообмен от Жорж Поарие през 1968 г. По-късно за Жорж Лапасада (Лапасада 1991) употребата на този термин е средство да отграничи своите работи от позитивната и количествената социология, като привилегирова изследването на ограни-

¹⁵ И тук, подобно на примера с полевата работа, превод на метода откриваме в статия на Х. Бекер, публикувана в списание „Социологически проблеми“, през 1988 г. (Бекер 1988).

¹⁶ Повече по въпроса вж. Златкова 2012.

чени групи в рамките на включеното наблюдение. Етносоциологическата позиция на Лапасад е, че първо трябва да се изследва една съвременна ситуация с подходящи методи и след това да се изгради теорията, защото светът не е предзададен, а се конструира в процеса на изследване и всяка социална институция има своите локални специфики (Лапасад 1991: 62 – 93).

Двата пътя на развитие на *етносоциологията*, условно казано – на Изток (съветския модел) и на Запад (Западна Европа и САЩ), са свързани с различния тип разделяне между публичните и частните пространства. Държавата на благоденствието и държавата на социализма имат различни проекции за „новия човек“ и „новото общество“. Затова и съответните етносоциологически изследвания имат различни акценти – към големи общности от типа на нациите и народностите по съветски модел и към малките светове на общности от типа на организации, фабрики, квартали, болници и училища, за чието изследване се разработват качествени методи в социологията.

Подобен анализ на развитието на етнологиите в Югоизточна Европа през социалистическия период, базирано на изучаване на три случая, правят Илия Илиев за България, Винтила Михайлеску за Румъния и Слободан Наумович за Сърбия. В изследването си те подхождат етнографски към изучаването на обекта си, като в аргументацията използват реферативната рамка на антропологията и превеждат националните контексти. Още в началото заявяват, че те са антрополози, а не историци и като такива са решили да подхождат към задачата „етнографски“, отнасяйки се към местните антрополози като към вид „общност“, която заслужава подходяща, първична етнография (Михайлеску, Илиев, Наумович 2008: 1).

Този изследователски подход на автори, институционално обживели и конституирали полето на антропологията в Югоизточна Европа, е симптом за приключване на прехода, за преодоляване на липсата на език за изразяване на своето и съизмерване с другото, на един своеобразен билингвизъм. След 1989 г. обществата от Централна и Източна Европа се променят изключително динамично, но социалните науки не са подготвени да изследват тези общества – нито само като „други“, нито само като „собствени“. В началото те биват „нормализирани“ чрез буквален превод и използване на концепциите и рамката на късната западна модерност, с които се опитват да интерпретират резултатите от теренните изследвания, направени за сравнително кратък период от време, в повечето случаи с помощта или на преводачи, или на колеги и студенти от съответната държава. От друга

страна, проучванията на „местни“ етнологии, опитвайки да се отграничат от марксистко-ленинската методология, също доста безкритично привнасят тези концепции, което в известна степен доведе до една „автоколонизация“ и излишно екзотизиране на собствената култура като „друга“.

В обобщение ще се върна към началото на текста и модела на пловдивската етнология, която премина през всичките етапи на превод на понятия, концепции, теории, методи и методология, като през цялото това време студенти и преподаватели правеха изследвания и публикуваха резултатите от тях. Двадесет и една години след приемането на първите студенти Катедрата по етнология се готви за дипломирането на първия випуск социални антрополози. Първоначалният проект на професор Живков да се развият и двете направления в антропологията – културната антропология в нейния локален етнологички вариант и социалната антропология като образователна степен, се изпълни.

След този двадесетгодишен преход на взаимно опознаване, прежеждане, диалогизиране, екзотизиране може да се обобщи, че българското общество стана назоваемо и на български, и на английски, и френски език, а *local ethnographers* все по-успешно правят антропологична експертиза на собственото си общество, призната и припозната от другите.

ЛИТЕРАТУРА

- Арутюнян и др. 1984:** Арутюнян, Ю. В. и др. *Этносоциология: цели, методы и некоторые результаты исследования*. Москва: Наука, 1984.
- Бекер 1988:** Бекер, Х. Проблеми на изводите и доказателствата при включеното наблюдение. // *Социологически проблеми*, 1988, № 41, 141 – 151.
- Бунджулов 2003:** Бунджулов, А. Какво идва на мястото на? Структурни трансформации на мрежите при социализма. // *Социологически проблеми* 2003, № 1 – 2, 87 – 105.
- Бурдийо 1997:** Бурдийо, П. *Практическият разум*. София: ИК „Критика и хуманизъм“, 1997.
- Ганева-Райчева 1997:** Ганева-Райчева, В. Пет години университетска етнология. // *Български фолклор*, 1997, № 3 – 4, 144 – 151.
- Георгиева 1992:** Георгиева, Цв. Предговор. Етнологията – наука за митовите в действителността и за действителността в митовете. // *АВС на етнологията*. Ред. Ив. Георгиева. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992, 7 – 15.

- Георгиева 2010:** Георгиева, Ив. *Ethnologia in Aula Academica*. // *Ethnologia Academica*. Съст. В. Тепавичаров, 2010, № 6, 7 – 72.
- Джаксън 1987:** Jackson, A. (ed.) *Anthropology at Home*. New York: Tavistock/ Methuen, 1987.
- Елчинова 2009:** Elchinova, M. *Migration Studies in Bulgaria: Scope, Experiences and Developments*. // *Anthropological Journal of European Cultures*, 2009, №18 (2), 69 – 86.
- Живков 1994:** Живков, Т. Ив. *Етничният синдром*. София: Аля, 1994.
- Живков 1996а:** Живков, Т. Ив. Между историята и филологията. // *Език и литература*, 1996, № 2, 4 – 15.
- Живков 1996б:** Живков, Т. Ив. Няколко приближения до етнологията. // *Български фолклор*, 1996, № 1–2, 126 – 139.
- Живков 1999:** Живков, Т. Ив. *До следващата запетая*. София: ИК „Христо Ботев“, 1999.
- Живков 2000:** Живков, Т. Ив. *Увод в етнологията*, Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 2000.
- Живков 2011:** Живков, Т. Ив. Поглед към хуманитаристиката и обществеността в България. // *Поглед през рамо*. София: Аля, 2011, 20 – 37.
- Златкова 2012:** Златкова, М. *Етносоциология на града. По примера на град Пловдив*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2012.
- Иванова 1997:** Иванова, Р. *Сбогом, динозаври, добре дошли, крокодили. Етнология на промяната*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1997.
- Иванова 2002:** Иванова, Р. *Култура на кризата – криза в културата*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2002.
- Иванова 2006:** Иванова, Р. *Култура на нашето всекидневие*. Велико Търново: Фабер, 2006.
- Калб 2002:** Kalb, D. Afterword: Globalism and Postsocialist Prospects. // *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*. Chris Hann (ed.). London: Routledge, 2002, 317 – 334.
- Кръстанова 2003:** Кръстанова, К. Българската етнология в търсене на своя научна идентичност. // *Общности и култура*. Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 2003, 3 – 30.
- Кръстанова, Шнитер 2014:** Кръстанова, Кр., Шнитер, М. 20 години етнология в Пловдивския университет. // *След следващата запетая. Научна конференция, посветена на 20 години етнология в Пловдивския университет*. Съст. Б. Петкова, М. Златкова, Ст. Антонов. Пловдив: Студио 18, 2014 (под печат).
- Кръстева 1998а:** Кръстева, А. (съст.). *Общности и идентичности*. София: ИК „Петекстон“, 1998.
- Кръстева 1998б:** Кръстева, А. (съст.). *Етничност*. // *Общности и идентичности в България*. София: ИК „Петекстон“, 1998.
- Лапасад 1991:** Lapassade, G. *L'éthnosociologie. (Les sources anglo-saxonnes)*. Paris: Méridiens Klincksieck, 1991.

- Михайлеску, Илиев, Наумович 2008:** Mihalescu, V., Iliev, I., Naumovic, S. Introduction. // *Studying Peoples in the People's Democracies. II : Socialist Era Anthropology in South-East Europe*. Mihalescu, Iliev, Naumovic (Eds.). Berlin: Lit, 2008, 1 – 17.
- Мос 2001:** Мос, М. *Дарът. Форма и основание за обмена в архаичните общества*. София: ИК „Критика и хуманизъм“, 2001.
- Папучиев 2012:** Папучиев, Н. *Фолклор и национална култура*. София: Кралица Маб, 2012.
- Поарие 1968:** Poirier, J. (dir.). *Ethnologie générale*. Paris: Gallimard, 1968.
- Стефанов, Гинев, съст. 1990:** Стефанов, Ив., Гинев, Д. (съст). *Идеи в културологията*, т. 1. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1990.
- Фотев 1994:** Фотев, Г. *Другият етнос*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1994.
- Чалъков и кол. 2008:** Чалъков, И., и кол. *Мрежите на прехода. Какво всъщност се случи в България след 1989 година?* София: ИК „Изток – Запад“, 2008.